

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Stan zachowania i konserwacja książki w województwie ruskim (XVI-XVIII wiek)

Author: Edward Różycki

Citation style: Różycki Edward. (2015). Stan zachowania i konserwacja książki w województwie ruskim (XVI-XVIII wiek). W: A. Tokarska (red.), "Z życia książki : ochrona i konserwacja zbiorów bibliotecznych oraz konteksty : prace ofiarowane profesorowi Leonardowi Ogiermanowi" (S. 109-125). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Edward Różycki

Stan zachowania i konserwacja książki w województwie ruskim (XVI—XVIII wiek)

Wypracowany przez Janisława Osieglowskiego¹ schemat postępowania badawczego w odniesieniu do konserwacji zbiorów w dawnej Rzeczypospolitej zasługuje na uwagę i — jak się wydaje — jest najbardziej właściwy dla dawnych zbiorów. Łączenie badań z zakresu konserwacji księgozbiorów, prowadzonych z autopsji, z pracą nad archiwaliaми daje dobre wyniki badawcze.

W rozważaniach ograniczono się do badań dokumentów i akt archiwalnych, w przeważającej mierze inwentarzy i spisów zbiorów bibliotecznych magnaterii, szlachty i mieszczaństwa, ze szczególnym uwzględnieniem Lwowa jako stolicy województwa ruskiego. Jest to nieco skąpy materiał w porównaniu do bibliotek instytucjonalnych, głównie kościelnych (klasztornych) oraz miejskich (radzieckich), których władze zwierzchnie w zasadzie prowadziły księgi wydatków. W nich zostały zarejestrowane koszty wydatkowane na oprawę i konserwację książek. W księgach kasowych Lwowa są zapisy świadczące o ponownym oprawieniu ksiąg administracyjno-sądowych, a więc aktowych, oraz druków i rękopisów o charakterze bibliotecznym należących do księgozbioru Rady Miasta Lwowa².

W przypadku badań książek *de visu*, ich stanu fizycznego, sprawa o tyle jest skomplikowana, że najczęściej są trudności z dotarciem do druków znajdujących się w magazynach krajowych, a tym bardziej zagranicznych, by można było je przebadать. Pozostają więc na początkowym etapie badań archiwalia jako materiał podstawowy, które do pewnego stopnia są łatwiejsze w dostępie, a przy tym uzupełniają wyniki badań zbiorów z autopsji.

¹ J. Osieglowski: *Konserwacja książki w Polsce przedrozbiorowej*. Poznań 1985.

² O nich zob. M. Gębarowicz: *Stanisław Anserinus — zapomniany archiwista XVI stulecia*. „Studia Źródłoznawcze. Commentationes” 1968, T. XIII, s. 91 nn.; E. Różycki: *Księgozbiór Rady Miasta Lwowa w okresie staropolskim*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2013, z. 11, s. 26 nn.

Analizę zbiorów bibliotecznych i stanu zachowania książek w przeszłości, co odzwierciedla poniekąd troskę ich właścicieli, warto poprzedzić kilkoma uwagami o charakterze ogólniejszym, dotyczącymi wszystkich kolekcji. Przede wszystkim o zagrożeniach. Były to kradzieże, pożary, zalanie wodą, wreszcie nieodpowiednie przechowywanie (wilgoć) i inne czynniki, np. gryzienie³. Niektóre inwentarze odzwierciedlają brak należytej troski o zbiory, co mogło przyczynić się do ich degradacji, a nawet unicestwienia.

Książki były drogie i dlatego były obiektami kradzieży. W roku 1628 we Lwowie poniósł karę uczeń rzemiosła szewskiego, „który był księgi srebrem oprawne w cerkwi w mieście u Rusi ukradł”⁴. Nie pomagały zakłęcia przeciw złodziejom, które pieczołowicie wypisywano na kartach druków. Książki, po usunięciu znaków własnościowych, można było kupić okazynie, zapewne po niższej cenie, najczęściej na tandecie, wśród innych używanych rzeczy.

Na różnego rodzaju nieszczęśliwe zdarzenia były narażone książki już w czasie transportu przez księgarzy. W 1712 roku w lwowskim urzędzie miejskim został przedstawiony wykaz spalonych towarów i książek przeznaczonych na jarmark jarosławski⁵. We Lwowie spaliła się bogata biblioteka jezuicka, pożar zniszczył także część księgozbioru Kolegium Papieskiego oo. Teatynów, istniejącego od 1664 roku. Oto zaledwie kilka przykładów, a było ich o wiele więcej.

Jednym z decydujących czynników gwarantujących dobry stan książek były suche i przewiewne pomieszczenia przeznaczone dla zbiorów. Bogata szlachta, posiadająca zamki, najczęściej umieszczała biblioteki wewnątrz wież zamkowych, gdzie było najbardziej sucho. Mniej bogata, zamieszkująca w rezydencjach, również przechowywała swe zbiory w pomieszczeniach, które nie były narażone na wilgoć. Mieszczanie trzymali je w kamienicach, zapewne na wyższych piętrach.

Książki przechowywano w skrzyniach, szafach⁶, puzderkach, pulpitych⁷, ale też w workach i w stosach na podłodze. Pojedyncze dokumenty oraz

³ „Democritus Christianus. Myszy go pogryzły” (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy, m. Lwów, dalej: CPAHUL), fond (f.) 52, opis (op. 2), sprawa (spr.) 372 (K. Badecki: *Archiwum Akt Dawnych Miasta Lwowa. A: Oddział Staropolski*. [T.] III: *Księgi i akta administracyjno-sądowe 1382—1787*. [T.] IV: *Księgi rachunkowe (lonherskie) 1404—1788*. Lwów 1935—1936. — Bad. 372), s. 89 n. 1707 r.). (Z księgozbioru Stanisława Józefowicza, ławnika lwowskiego).

⁴ M. Opałek: *Obrazki z przeszłości Lwowa*. Lwów 1931 [reprint Warszawa 1990], s. 8.

⁵ CPAHUL, Bad. 360, s. 372—373.

⁶ „Xsiąg roznych Authorow szafa we trzy rzędy”. Z inwentarza mieszczanina lwowskiego Greka Jana Mazarakiego z 1690 r. (ibidem, f. 9, op. 1, spr. 457, s. 840). „Szawka [!] alias prasa co się w niej xięgi chowały z szufladą” (ibidem, Bad. 372, s. 89—90).

⁷ W testamencie mieszczaneki lwowskiej Gertrudy Barbary Obrockiej zmarłej w 1750 roku figuruje „Pulpit do schowania książek i różnych papierów z zamkami dwoma” (ibidem, Bad. 580, s. 268 i n.).

przede wszystkim listy znajdowały się w pudełkach⁸. W wiązkach trzymano kalendarze, nawet po kilkadziesiąt sztuk, oraz niewielkie objętościowe druki, jak panegiryki, drobne druczki literatury plebejskiej (mieszczkańskiej). Ten ostatni sposób przechowywania nie sprzyjał trwałości zbiorów. Toteż najczęściej zachowały się te druczki w tzw. klockach introligatorskich, oprawione razem z innymi dziełami.

Książki trzymano również w tekach, szczególnie szkolne, jak to czynił we Lwowie duchowny ormiański Krzysztof Głuszkiewicz. W sprzedaży u bibliopoli lwowskiego Andrzeja Dobrzyca można było kupić teki pergaminowe oraz skórzane przeznaczone zapewne do tego celu.

Jak wynika z zapisu na końcu inwentarza Jerzego Stanisława Dzieduszyckiego (zm. w 1730 roku), koniuszego wielkiego koronnego, książki znajdowały się tymczasowo w skrzyniach nawet w pierwszej połowie XVIII wieku. Były to książki hrabiów Tarnowskich, przeznaczone najwidoczniej do transportu⁹. Księgi zamknięte w skrzyniach, przez dłuższy czas bez przewiewu, mogły ulec degradacji. Nie wiemy natomiast, w jaki sposób czytelnicy przechowywali książki w polowych warunkach, jak np. królowie (Jan III) i hetmani, którzy w czasie wypraw wojskowych korzystali z lektury. Być może w woreczkach, podobnie jak udający się w podróż kupcy. Przechowywane w ten sposób dzieła były chronione przed częstymi perturbacjami w czasie podróży.

W instytucjach kościelnych niektóre książki trzymano przykute łańcuchami do pulpitu, jak w katedrze lwowskiej jeszcze w drugiej połowie XVI wieku.

Do jednej z czynności bibliotecznych, zwanych dzisiaj przysposobieniem bibliotecznym zbiorów, należało sporządzenie inwentarza książek, co miało niebagatelne znaczenie dla całości zbiorów. Taki spis o charakterze najczęściej ewidencyjno-kontrolnym potwierdzał stan ilościowy, a niekiedy jakościowy zbiorów. Różne uwagi bibliotekarza nanoszone na marginesach dokumentu (aczkolwiek bardzo rzadko) świadczą nie tylko o skontrum, ale również o stanie fizycznym poszczególnych egzemplarzy, brakach książek, oprowie, wypożyczaniu i innych sprawach ważnych z punktu widzenia stanu ogólnej kondycji księgozbioru. Dokładność notatek i uwag na kartach inwentarza zależała od spisującego, jego sumienności, skrupulatności i ogólnej wiedzy.

⁸ „Item pudełko z listy”; „Item skrzinka mała czarna wktorei pudełko zlisty”. Z inwentarza Anny Łackiej z 1592 r. (J. Skoczek: *Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu*. Lwów 1939, XVI, 1; XVI, 18).

⁹ „Oprócz wyżej specyfikowanych ksiąg w teyze bibliotece w szafie osobliwey byli księgi WW Imc panow hrabiow Tarnowskich te, co w osobliwą skrzynię zamknięte, zapieczętowane y mają po nich przysłać WW Imc panowie hrabiowie Tarnowscy, iako iusz ich rewidowali y swoją pieczęcią zapieczętowali”.

Inwentarze ruchomości czy też zwykle spisy tworzone przy różnych okazjach świadczą o wielkości zbiorów książkowych, ich strukturze i specyfice. Te, w których figurują ceny druków, były sporządzane przez bibliopoli i intro-ligatorów. Inne, w których książki bez podanej wyceny były traktowane jako masa spadkowa, mogli spisywać urzędnicy, jednak nie bez pomocy — jak się wydaje — bibliopoli znających asortyment księgarski. Niekiedy z braku znajomości języka obcego poszczególne pozycje wykazu książek były notowane bardzo ogólnie: książka niemiecka¹⁰, książka ormiańska.

Inwentarze układano według formatów, języków, treści¹¹. Rzadko tytuły książek szeregowano w kolejności alfabetycznej, a i tak nie zawsze konsekwentnie. Zdarzało się, że w jednym i tym samym spisie szeregowanie odbywało się według imion, nazwisk czy tytułów. Do rzadkości należało zaznaczanie w spisach charakteru oprawy, z wyjątkiem opraw srebrnych¹² i pozłacanych, posiadających większą wartość ze względu na kruszec. To samo dotyczy stanu fizycznego książek lub opraw¹³. Natomiast z reguły informowano o rękopisach, co oczywiście ma znaczenie przy charakterystyce inwentarza¹⁴. Niekiedy tytuły książek w językach obcych (oprócz łaciny) były podawane w tłumaczeniu na polski, co mocno utrudnia identyfikację bibliograficzną książki¹⁵. Wyjątkowo ukazywano rok wydania¹⁶.

Zazwyczaj w inwentarzach wymieniano skrócony tytuł pierwszego dzieła znajdującego się w klockach, z podaniem nazwiska autora lub bez odnotowania. Ponieważ wyjątkowo wyszczególniano tytuły dzieł w konwolutach, nie do końca możemy ustalić dokładną wielkość bibliotek. Szczególnie dotyczy to okresu renesansu. Jako przykład można podać zbiór książek współoprawnych mieszczanina lwowskiego Wojciecha Pediana. Jak wynika z inwentarza z roku 1605¹⁷, zawartość konwolutu została podana ogólnie — do tytułu pierwszego dzieła dopisano słowa *et alia plura*, co oznacza, że niejedno dzieło znajdowało się w tym klocku intro-ligatorskim. Do wyjątków należą również

¹⁰ „Pisane xiąsky po Niemiecku na pargaminie w czerwoney oprawie” (Z inwentarza Hanusza Alembeka, zob. J. Skoczek: *Lwowskie inwentarze...*, s. 487).

¹¹ W inwentarzu z 1727 roku Hieronima Orzechowskiego, kasztelana przemyskiego, druki zostały ułożone w następujący sposób: „Spirituales”, „Statistae”, „Medicae”, „Economici” (CPAHUL, f. 15 [Castrrensia Sanocensia], op. 1, spr. 224, s. 2405 i nn.).

¹² „Książki srebrnem oprawne taxowane za zlot. 20/-” (ibidem, Bad. 351, s. 71, 1650 r. — Z inwentarza rajcy Kaspra Szolca).

¹³ „Tria opera Aristotelis in albo pergameni”; „Item Nowy testament Niemiecki bez przodku”; „Testament nowy odartus”; „Tabulatur dwie niemieckie odarte”; „1 Herbarz stary podarty” (J. Skoczek: *Lwowskie inwentarze...*, XII, 59; XVII, 20, 22; XIX, 2).

¹⁴ „Bertulaeus scriptus liber”; „Excerpta varia scripta”; „Item 23 kxiązek imprimowanych y pissanych” (ibidem, II, 4, 18; V, 4).

¹⁵ „O sądzie Bożym niemieckie xiaskj”. Zob. ibidem, XII, 92.

¹⁶ Por. ibidem, XXIV, 332.

¹⁷ Ibidem, XXIV, 96, 103, 104 108 i in.

zapisy typu: „Panegiryki zbierane, pierwszy intitulatus Dolor amicus — 2 [fl.]”¹⁸. Podobnie rzadko kiedy w spisach odnotowywano notatki znajdujące się wewnątrz książek¹⁹.

Masa błędów w tytułach książek i niewyrobiony charakter pisma świadczą o niskim wykształceniu introligatorów i bibliopoli spisujących inwentarze. Utrudnia to w znacznym stopniu odczytanie odpowiednich pozycji spisów. Tylko na podstawie tych wykazów można zauważyć wyraźnie pogarszający się stan edukacji społeczeństwa XVIII wieku.

Książki kupowano w postaci składek niezbroszurowanych w tzw. seksternach. Właściciele oddawali je introligatorom do oprawy i wpisywali na karcie tytułowej druk znak własności w postaci odręcznej notki ze swoim imieniem i nazwiskiem oraz czasami z datą i miejscem kupna. Niektórzy swoją własność potwierdzali za pomocą superekslibrisów w postaci herbów czy herbików, tzw. gmerków (mieszczanie), które z reguły były tłoczone na górnej okładzinie. Znaki własnościowe w różnych postaciach miały chronić druki przed złodziejami.

Nieoprawione lub podniszczone książki, których w zbiorach zarówno szlachty, jak i mieszczaństwa było stosunkowo niedużo, świadczyły o braku troski o nie. Trwałe oprawy na długie lata zabezpieczały większe dzieła i drobne druki, czasami współoprawne w jednym woluminie. Bez nich skazane byłyby one w dużej mierze na zagładę. Najtrwalsze były oprawy z desek obciążniętych skórą, używane najczęściej w okresie renesansu, oraz z tektury obłożonej w skórę o różnych kolorach²⁰. Niezwykle rzadko oprawiano książki w świńską skórę²¹, popularny i tani materiał stosowany w Niemczech. Oprócz wymienionych rodzajów surowca książki oprawiano w pergamin²², który barwiono na różne kolory²³. Z inwentarza bibliopoli Andrzeja Dobrzyca

¹⁸ Z inwentarza Stanisława Józefowicza i Barbary Praulewiczówny (por. CPAHUL, Bad. 205, s. 161, 1710 r.); „Epistole Ovidii cum varijs opusculis” (J. Skoczek: *Lwowskie inwentarze...*, X, 15); „Divi Hieronimi epistolae, ibidem Hugonis varii tractatus” (ibidem, XIV, 7).

¹⁹ „Kalendarzów in [!] N° 31 starych, w których y Notata gdzieniegdzie” — Z inwentarza mieszczanina lwowskiego Kazimierza Czczewicza z 1777 roku (CPAHUL, Bad. 368, s. 558).

²⁰ „Officium wielkie w czarnej oprawie” (CPAHUL, Bad. 263, s. 385, 1631 r. — Z inwentarza Anny Długoszówny). „Agendek w białej oprawie N 2” (ibidem, Bad. 202, s. 2117 i n., 1705 r. — Z inwentarza Jana Gizowskiego). „Heroína w capie oprawna [1 szt] — a fl. — /12” (ibidem, Bad. 214, s. 1127, 1770 r. — Z inwentarza książek księgarni Wojciecha Karasińskiego ze Lwowa).

²¹ Zdaje się, że do tego typu opraw należy odnieść następujące zapisy: „Statuta i privilegia Regni Poloniae in folio w białej oprawie” (ibidem, Bad. 80, s. 572, 1673 r. — Z inwentarza lwowianina Jakuba Krauza). Niewykluczone, że mogła to być oprawa w biały pergamin.

²² „Xięga sklepowa w pargaminie zoltym oprawna N. Pana Dominika Wilczka” (ibidem, Bad. 361, s. 26, 1724 r.).

²³ „Hipocratis principia de medicamentis in folio w pergaminie czerwonym” (ibidem, Bad. 80, s. 572 i n., 1673 r. — Z inwentarza Jakuba Krauza).

dowiadujemy się, że posiadał on oprócz „farbistego pergaminu pulszości skory” oraz „białego olenderskiego pergaminu skor 9 do oprawy”²⁴. Pergamin wykorzystywano również jako materiał do pisania dyplomów, książek oraz innych dokumentów o ważnym znaczeniu²⁵.

Książki o charakterze modlitewników, jak widać u mieszczan lwowskich, były oprawiane w srebro²⁶ i srebro pozłacane, czasami wysadzane drogimi kamieniami, z okuciami i klamrami²⁷, co na długie lata chroniło często używane książeczki do modlitwy. Ze względu na ich wartość były bardziej szczegółowo opisywane i szczególnie chronione, czasem razem z klejnotami. Najczęściej należały do kobiet i były notowane jako „książki białogłowskie”²⁸. Przygotowane przez złotnika ozdoby nakładano na materiał, którym najczęściej był aksamit²⁹. Zapięcia książki, tzw. klauzury, oprócz walorów estetycz-

²⁴ E. Różycki: *Inwentarz księgarni Andrzeja Dobrzyca we Lwowie z 1674 r.* „Roczniki Biblioteczne” 1998, R. 42, s. 66 i nn.

²⁵ „Pisane xiąsky po Niemiecku na pergaminie w czerwoney oprawie” (J. Skoczek: *Lwowskie inwentarze...*, XII, 89).

²⁶ „Xiąski oprawne we srebro białe” (CPAHUL, Bad. 341, s. 452, 1649 r. — Z testamentu Jana Nawrockiego, woźnicy, przedmieszczanina lwowskiego). „Arfa srebrem oprawna. Druga pozłocista bez srebra. Officium Rzymskiego druku srebrem oprawne” (ibidem, Bad. 54, s. 877, 1639 r. — Z inwentarza Zofii Dobrorzanki [!] żony Szymonowica). „Książki w srebro oprawne [...] corce moiei miłej daruję” (ibidem, Bad. 85, s. 578, 1679 r. — Z inwentarza Marcina Nikanora Anczewskiego). „Winnica w capie z kwiatkami srebrnymi czterema [...] Winnica axamitna czerwona z srebrnymi kwiatkami” (ibidem, Bad. 371, s. 913, 914, 1689 r. — Z inwentarza rajcy Stanisława Majdeszewicza). „Xiaszki oprawne w srebro” (ibidem, Bad. 207, s. 1043, 1699 r. — Z inwentarza Konstancji Sackiej). „Książka Winnica w srebro alias klauzurkami oprawna 1. [...] Item dwie xiążek w srebro oprawnych, osm łutow srebra w sobie mających, Łut po 2÷ tyńfy taxowane — zł 20 g[r] 8” (ibidem, Bad. 362, s. 336, 429, 1732, 1733 r. — Z inwentarza towarów Walentyna Torbeckiego, zmarłego we Lwowie w 1733 r.). „Xiążka w srebro oprawna blachmalowa, druga z obwódką srebrną” (ibidem, Bad. 580, s. 268 i nn., 1750 r. — Z testamentu Gertrudy Barbary Obrockiej, która zapisała tę książkę swemu mężowi).

²⁷ „Harfa aksamitna czerwona we srebro oprawna. Wieniec liliowy w Aksamit czerwony y we srebro oprawny [...] Klauzurek c[z]tery do książek srebrnych” (CPAHUL, Bad. 351, s. 760). Z inwentarza z 1652 roku krawca Jana Szwarckopa.

²⁸ „Xiążki białogłowskie i obrazy. Naprzód książki oprawne w srebro w kraich z intitułatią Winnica Christusa Pana. Item zosobna xiążek troie białogłowskich w axamit szkarlatni i we srebro oprawne. Item zosobna xiążka jedna białogłowska w axamit oprawna wisniowy także ze srebrem. Item pacierze bursztynowe... Obrazów wielkich i małych roznych starych i niedawnych N 26” (ibidem, Bad. 63, s. 52 i n., 1653 r. — Z inwentarza ruchomości Grzegorza Despota/Deszpota).

²⁹ „It[em] trzy pukliczki maluczkie pozłociste - - - It[em] compas puszkarski srebrny - - - It[em] Książki modlitwy w czerwonym axamicie s puklami srebrnymi y klauzurkami pozłoczystymi w woreczku pstrym barchanowym. - - - Item xiąsky Axamitem [!] czerwonym oprawione ze srebrnymi puklami pozłoczystymi tesz wyszym inwentarze[m] inuentowane szaczowane flor. 4 - - - xiąsky axamitne s puklami srybrnymi z wowczkie[m] (ibidem, Bad. 337, s. 9, 10, 18, 19, 1580 r. — Z inwentarza mieszczanina lwowskiego Wojciecha Jelonka).

nich ułatwiały zamknięcie książki i sprawiały, że kurz nie przedostawał się do wnętrza druku. Pokryte złotem marginesy (obcięcia) w różnego rodzaju drukach, głównie w książkach liturgicznych i modlitewnikach, również chroniły przed kurzem³⁰.

Często używane książki (na przykład dzieła Piotra Skargi) zużywały się, i to zarówno oprawy, jak i początkowe i końcowe karty druków. Łatwo niszczyły się książki, które posiadały tymczasowe zabezpieczenia w postaci np. papieru³¹ lub bibuły³². Na zniszczenie narażone były również drobne druki, związane niekiedy prosto sznurkiem, o czym dowiedzieć się można z inwentarza ruchomości Stanisława Józefowicza, ławnika, ojca kronikarza lwowskiego³³.

Analiza inwentarzy książek lwowskich mieszczan wykazała niedużą liczbę nieoprawionych książek. Figurują one m.in. w inwentarzach książek Rozalii Złotorowicz (z 1654 roku), aptekarza Piotra Głuszyńskiego (z 1660 roku), Szkota Tomasza Gordona (z 1684 roku)³⁴. Nawet u takiego wytrawnego bibliofila, jakim był Ludwik Walerian Alembek (zm. w 1704 roku), znalazło się około dwudziestu książek nieoprawnych albo podniszczonych („Liber sine compatura”, „Libri tres destructi”). W inwentarzu syndyka lwowskiego Jana Stachurkiewicza z 1726 roku znajdują się zapisy, które świadczą o braku troski tego urzędnika o konserwację swoich zbiorów³⁵.

W inwentarzach księgarzy lwowskich, będących również introligatorami, figurują oprawione powtórnie książki³⁶. Introligatorzy ci handlowali również używanymi drukami, które przy okazji oprawiano, stąd nowe oprawy na starych drukach.

³⁰ „Dziennikow z pozłocistemi marginesami N 11 [...] Szkołek w pergaminie pozłocistych N 7” (ibidem, Bad. 202, s. 2117 i n., 1705 r. — Z inwentarza Jana Gizowskiego).

³¹ „Posag świętego Benedykta w papier czerwony oprawny” (ibidem, Bad. 355, s. 514); „Ruznych xziązeczek oprawnych w Turecki papier No 30” (ibidem, Bad. 371, s. 972, 1692 r.).

³² „Hieronimi Fabricii chirurgia in folio w bibule... Theatrum Barbarini [!] Włoskie in folio w bibule, jedna strona odarta” (ibidem, Bad. 80, s. 572 i n., 1673 r. — Z inwentarza Jakuba Krauza).

³³ „Książek rozných sznurkiem związanych polskich fraszek i łacińskich” (ibidem, Bad. 354, s. 804, 1666 r.).

³⁴ „Inszych xiążek bez opraw num[ero] czternascie”; „Iosephi Quercetani bez oprawy”; „Raj duszny chrześcijanskiej w sexternach nieoprawne po polsku” (ibidem, Bad. 64, s. 1067 n.; Bad. 353, s. 1476; Bad. 86, s. 425).

³⁵ „Processus iudiciarius bez początku y końca”; „Emblemata w nowey [oprawie?] bez tytułu”; „Practicae observationes Andreae Gaili bez kompatury”; „Conciones cu[m] evangelii bez tytułu” (ibidem, Bad. 210, s. 51 i n.).

³⁶ „Biblia polska in folio stara w nowey oprawie [...] Zwierzeiadło [!] przykladow stare w nowey oprawie. [...] Statut ieden koronny w pergaminie białym stary”. Por. E. Różycki: *Inwentarz księgarni Andrzeja Dobrzyca...*, s. 66 i nn.

Ciekawą paletę różnych opraw ujawnia inwentarz Andrzeja Dobrzyca, bibliopoli lwowskiego, w którym znalazło się sporo używanych książek pochodzących z jakiegoś starszego zasobu³⁷.

W XVIII wieku książki coraz częściej oprawia się w półskórek. W bibliotece Kolegium Papieskiego oo. Teatynów w XVIII wieku znajdowało się około trzydziestu książek oprawionych w półskórek, zapewne w latach 1730—1760, w tym czasie bowiem zostały wydane. Kilka wcześniej wytłoczonych druków w oprawie półskórkowej, m.in. z lat 1551 i 1678, świadczy o tym, że były one zapewne później poddane zabiegom restauracyjnym i ponownie oprawione.

Mapy wisiały na ścianach np. ratusza lwowskiego oraz w zamku żółkiewskim. Dokumenty notują, że niekiedy przechowywano je „w oprawie” oraz w papierze³⁸.

Z niektórych zapisów archiwalnych przebija troska o los książek po śmierci właściciela. Mieszczanin Jan Zaleski w testamencie z roku 1590 zaleca, by książki подарowane przez niego kościołowi w rodzinnym miasteczku Skalbmierzu były spisane, używane duchowieństwu, „ale tak, by nie zginęły”³⁹. Słusznie można przypuszczać, że książki darowane były poddawane konserwacji.

Oryginalną i bogatą kulturę, m.in. książkową, posiadała ormiańska społeczność Lwowa, zamieszkująca to miasto od czasów średniowiecza. Ogólnie mówiąc, przejawiała się ona w powielaniu ksiąg sposobem ręcznym, w bogatych iluminacjach o motywach rodzimych, w skłonności do gromadzenia ksiąg rękopiśmiennych, a także w oprawianiu książek głównie pod wpływem tradycji znanej ze Wschodu.

Drukarnstwo w języku ormiańskim pojawiło się na Zachodzie w 1512 roku (Wenecja), a we Lwowie pierwsze książki zostały wytłoczone w latach 1616 i 1618. Książki drukowane figurujące w inwentarzach Ormian lwowskich to w ogromnej większości druki pochodzenia zagranicznego.

W późniejszym okresie, zwłaszcza jeżeli chodzi o drukowaną książkę polską i zachodnioeuropejską — która od czasu renesansu zaczyna dominować w zbiorach Ormian lwowskich — widać okcydentalizację przejawiającą się chociażby w stosowaniu znaków własnościowych (superekslibrisy). Znany jest na przykład superekslibris arcybiskupa ormiańskiego Mikołaja Torosowicza (1602—1681) niewątpliwie naśladującego hierarchów Kościoła rzymskokatolickiego.

³⁷ „Statut stary polski w nowey zieloney oprawie. [...] Posąg świętego Benedykta w papier czerwony oprawny. [...] Trzy mszaliki requialne w pargaminie pisanym”. [...] Kazań pogrzebowych No 17 w pułpapier oprawnych. [...] Officium Romanum w safianie” (ibidem).

³⁸ Jak brzmi zapis pt. Taxa rzeczy Frydłowskich: „Mappy stare w oprawie. Mappy mniejsze w czerwonym papierze y kopersztychy f[1.] 3” (CPAHUL, Bad. 489, s. 1211, 1765 r.).

³⁹ J. Skoczek: *Lwowskie inwentarze...*, XIV, s. 169.

Wpływom zachodnim ulegały również oprawy książek, co widać przynajmniej w tej części księgozbiorów, które zawierały książki wydane na Zachodzie. Natomiast oprawy ksiąg pisanych czy też drukowanych w języku ormiańskim i kipczackim, którym posługiwali się przybysze ze Wschodu, w zbiorach lwowskich nie zostały dokładnie przebadane. Mogły one powstać pod wpływem tradycyjnego ormiańskiego sposobu oprawy wyniesionego z ojczyzny, jak i prądów płynących z Zachodu, zawierających motywy orientalne.

Tak jak i inni mieszczenie Lwowa, mieli Ormianie lwowscy książki oprawione w aksamit, srebro⁴⁰, w skórę barwioną na różne kolory⁴¹.

Książki trzymano podobnie jak w przypadku nacji polskiej i ruskiej, w skrzyniach, zamykanych szafach, tekach, woreczkach, nie zawsze oprawne, czyli „w sexternach”⁴², ale — jak się wydaje — specyfiką ormiańskiej społeczności we Lwowie było umieszczanie ich w szafkach znajdujących się w ścianach⁴³. Był to sposób znany jeszcze w starożytności.

Podróżujący Ormianie często brali ze sobą w drogę modlitewniki i inne nabożne książki umieszczane w czasie podróży w woreczkach, m.in. koloru lazurowego oraz zielonego, które zabezpieczały je od zniszczenia⁴⁴. Przy katedrze ormiańskiej we Lwowie znajdowała się bogata i cenna biblioteka, najstarszy zbiór ormiańskich książek sięgający średniowiecza. Wiele z nich posiadało drogie oprawy, o których świadczy zapis z 28 sierpnia 1681 roku⁴⁵.

⁴⁰ „Officium Polskie we srebro oprawne. [...] Srebra na xiązkach Godzinkach Naswiet-szey Panny iest łotow iak siedm. Arfa w czapie, w tey srebra iak siedm łotow. Stara xiązka, srebra na niey łotow trzy. Kwiatki liliowe, srebra łotow trzy” (CPAHUL, Bad. 81, s. 456, 461, 475, 1675 r. — Z testamentu mieszczanki lwowskiej Anny Szymonowicowej).

⁴¹ „Xięgi iedne Ormianskie w axamicie oprawne. Drugie proste, Trzecie Marcina Lutra w czerwoney skorze. [...] Xiążeczki białe ormianskie [...] Xięgi ormianskie w lazurowym woreczku” (ibidem, f. 52, op. 2, spr. 521, s. 1147, 1148, 1618 r.); „Arfa xięgi ze srebrnemi naroznicami” (ibidem, Bad. 350, s. 177, 1649 r.); „Officium Polskie srebrem oprawne w czerwonym Axamicie. Arfa w cape oprawna. Officium Polskie Panienskie in sedecimo w Aksamit z klauzurami srebrnemi oprawne” (ibidem, Bad. 349, s. 1896, 1897, 1649 r.); „Książki w srebro oprawne. S[z]afarnia obroków nazwana w capie czarnej” (ibidem, Bad. 351, s. 284, 1650 r.); „Kronika Bielskiego drugiego [!] w kompaturze czerwonej” (ibidem, Bad. 350, s. 306); „Xięga druga w złotogłowie Hissus Vorti” (ibidem, Bad. 350, s. 301, 1651 r.); „Item xiege w białej oprawie in folio...” (ibidem, Bad. 352, s. 1332, 1655 r.); „xiążki oprawne w Axamicie zielonym” (ibidem, Bad. 531, s. 1749, 1684 r.). Por. również E. Różycki: *Książka w środowisku Ormian lwowskich w XVI—XVII wieku*. „Roczniki Biblioteczne” 2000, R. 44, s. 232, 238, 239, 241, 242, 245.

⁴² Por. ibidem, s. 228, 229, 238, 239, 243.

⁴³ „W szawce [!] w scianie xięgi ormianskie y obraski moskiewskie” (CPAHUL, Bad. 523, s. 1711, 1633 r. — Z inwentarza Mikołaja Bogdanowicza).

⁴⁴ E. Różycki: *Książka w środowisku Ormian...*, s. 243.

⁴⁵ „Connotatia roznych drobiazgów z skarbcia [przy katedrze ormiańskiej] wyjętych. Euangelie. 1. Euangelia w Axamicie czerwonym srebrozłociste P[ana] Steph[ana] War-

Nie mamy wiadomości o losach zbiorów książkowych we Lwowie w czasie zdobycia miasta przez Szwedów w 1704 roku. Skoro Szwedzi nie raz grabili polskie zbiory, nie powinno ulegać wątpliwości, że takie rabunki miały miejsce we Lwowie, zapewne jednak na małą skalę.

Biblioteki magnaterii i szlachty

Biblioteki magnaterii i szlachty cechowała różnorodność zbiorów pod względem treści. Warto w naszych rozważaniach poświęcić osobne miejsce zbiorom Sobieskich w Żółkwi, a to ze względu na znaczenie w kulturze Polski tej biblioteki, jeszcze kilkadziesiąt lat po śmierci Jana III nazywanej w dokumentach *Bibliotheca Regia*.

Na bibliotekę królewską złożyły się księgozbiory rodowe spokrewnionych rodzin magnackich, głównie Daniłowiczów, Żółkiewskich i Sobieskich. Trzeba podkreślić wielką zasługę króla w gromadzeniu i uzupełnianiu niemałym kosztem i staraniem doborowych dzieł polskiego i światowego piśmiennictwa. Zbiory te za życia króla znajdowały się głównie w Żółkwi — rodowej rezydencji Sobieskich — i w Wilanowie. Mniejsze zbiorki były przechowywane we Lwowie, w kamienicy Sobieskich, oraz zapewne w innych posiadłościach królewskich.

Zbiory żółkiewskie były powiększane przez synów królewskich, głównie Konstantego i Jakuba.

W przeszłości było znanych dziesięć inwentarzy zbiorów królewskich, jak wykazał Jan Tadeusz Lubomirski, autor publikowanego spisu części biblioteki Jana III⁴⁶. Zbiory tej największej księżnicy królewskiej XVII wieku zostały opracowane częściowo w wydaniu popularnonaukowym na podstawie tego spisu inwentarzowego⁴⁷.

Dziś znamy kilka inwentarzy zbiorów żółkiewskich, z których warto poświęcić uwagę pochodzącemu z 1699 roku, a sporządzonemu z okazji podziału kolekcji króla Jana III między królewiczów. W dokumencie, który można traktować jako katalog, brakuje kilku kart, jest to więc niepełny wykaz książek. Dziś znajduje się w Mińsku na Białorusi, dokąd w XVIII wieku trafił

terisowica. 1. Euangelia w Juchcie we Srebrze zlocis[tym] bez 4 Hanklików. 1. Euangelia w materyey pstrey, na niey krzyzyk srebr[ny]. 1. Euangelia w Juchcie wielkimi literami. 1. Caysmawurk (?) w Juchcie. [1] Mszał w Axamiecie ceglasytm we srebrze białym po x[iędzu] Arakielowiczu” (Biblioteka Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Wrocławiu, rps 1646 II, s. 223).

⁴⁶ O inwentarzach bibliotek i losach książek i archiwaliów Sobieskich zob. E. Różycki: *O księgozbiorych Sobieskich (na podstawie inwentarzy bibliotek króla Jana III oraz królewicza Konstantego Władysława)*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2008, R. 39—40, s. 289 i nn.

⁴⁷ I. Komasa: *Jan III Sobieski — miłośnik ksiąg*. Wrocław 1982.

z Żółkwi razem z archiwaliami Radziwiłłów. Spis ten — co należy podkreślić, ponieważ jest to rzadkością — daje świadectwo nie tylko zawartości treściowej, ale też stanu fizycznego książek, mówi o oprawach, brakach, kompletności, wypożyczaniu i innych sprawach udokumentowanych przez bibliotekarza w postaci notek pozostawionych na kartach katalogu.

Nie znamy nazwiska opiekuna księgozbioru żółkiewskiego w ostatnich latach panowania zwycięzcy spod Wiednia i kilka lat po jego śmierci, a więc przed spisaniem tego dokumentu. Jednym z najbardziej znanych bibliotekarzy królewskich w przeszłości był Adam Adamandy Kochański, matematyk i fizyk, nauczyciel synów królewskich.

Zazwyczaj nowe inwentarze ksiąg mogły być układane z autopsji lub na podstawie starych spisów. W niepełnym inwentarzu mińskim, którego początkowe karty zapewne zostały utracone, numeracja poprzedniego spisu zaczyna się od cyfry 274, a kończy na numerze 2000. Poza tym zostały podane numery ksiąg znajdujących się na kolejnych półkach, co świadczy o kontroli stanu księgozbioru z autopsji, prawdopodobnie również na podstawie wcześniejszego inwentarza. Kolejny spis, na podstawie którego została opisana całość zbiorów dzielonych między królewiczów, to numery od 1 do 448. Z kolei przy końcu inwentarza opis ksiąg odpowiada ich kolejności na półkach. W niektórych szafach były przechowywane rejestry książek⁴⁸. W spisie znalazły się opisy tytułów książek znajdujących się w pięciu szafach, brak opisu tytułów książek w szafie szóstej i siódmej, w jednej z nich, czwartej, znajduje się niepełny wykaz (opisane zostały dzieła znajdujące się na dwóch półkach). Trudno więc oszacować dokładnie wielkość biblioteki królewskiej w momencie jej podziału kilka lat po śmierci króla.

W inwentarzu biblioteki Jana III podano formaty ksiąg, materiał, na którym zostały napisane lub wydrukowane księgi⁴⁹. Niektóre opisy świadczą o staraniach bibliotekarza przy wyszczególnianiu zawartości woluminu, chociaż — jak należy przypuszczać — nie wszystkie tytuły w innych klockach introligatorskich zostały uwzględnione⁵⁰.

⁴⁸ „Szafa piąta w ktorey Się znalazł Registr nizey wyrazony, numeri ie”.

⁴⁹ „Książka Czarna podługowata na pergaminie pisana”; „Articulatorum Civitatis Gedanensis Sub Sigismundo Augusto emendatio Subcancellariae Ioannis Gadziewski w pergaminie białym y na pergaminie pisana cienka”; „Statuta incliti ac Heroici ordinis Equitum Immaculatae Virginis na pergaminie drukowana”.

⁵⁰ „Hieronimi Avancini [!] Veronensis in Catullum Commentarium, w teyze księdze manuscript Matematyczny”; „Chronica Ziemi Moldawskiey y Multanskiey, manu script, w kturym są y notata S[więtej] p[amięci] Króla in Folio. Cienka nieoprawna”; „Manuscripta J[ego] K[rólewskiej] M[ości]. Informacya z rozných Authorow o Smolensku [etc.]. Commissia do Smolenska z Seymu 1643. Copie Listow Oyca S[więtego]”.

Szereg opisów podkreśla indywidualne cechy poszczególnych ksiąg i stosunek do nich bibliotekarza układającego spis⁵¹. W przeważającej liczbie inwentarzy ksiąg nie podano miejsca ani roku wydania książek, chociaż są nieliczne wyjątki.

Bardzo ważne znaczenie dla kondycji fizycznej i trwałości książek miały miejsce i sposób ich przechowywania. W rodzinach magnackich książki najczęściej trzymano w wieży zamku⁵². Było to najbardziej suche miejsce, pozwalające na dobre warunki przechowywania. Tak też było w Żółkwi. Zbiory królewskie znajdowały się w pomieszczeniu na galerii, zwanym biblioteką. Poza tym pomieszczeniem stało siedem szaf („księgi na Galeryey podle Biblioteki w szafach siedmiu będące”), w których miały znajdować się zbiory. Szafy te stały obok siebie. Część mniejszych druków znajdowała się „przy Kominie pod Mappą Constantinopolis”, co — trzeba przyznać — nie było dla nich najlepszym miejscem. Opisane szafy były dość obszerne, każda posiadała sześć półek, na których w zależności od wielkości i formatu woluminów było umieszczonych od około dwudziestu do około czterdziestu książek, wyjątkowo więcej. Były to raczej tzw. armaria, tzn. szafy zamykane chroniące książki przed kurzem, w odróżnieniu od repozytoriów, czyli regałów niezabezpieczających przed kurzem.

Opis niektórych sprzętów do przechowywania dokumentów bibliotecznych, pamiętających zapewne czasy króla Jana, zawdzięczamy autorowi inwentarza biblioteki królewicza Konstantego Sobieskiego z 14 września 1726 roku: „Szafa Hebanowa na nogach dwóch stoi cała, w rożnych szufladkach na spodzie intus szpinet [...]. Szafeczka mała z wielą tabliczkami Mathematycznemi”. Z innych sprzętów bibliotecznych ułatwiających korzystanie z ksiąg figuruje „Sedesik Drewniany, który się zazywa do czytania xiąg”⁵³. Drzwi i okna, których opis znajduje się w inwentarzu ksiąg biblioteki królewicza Jakuba, sprzyjały wentylacji powietrza w pomieszczeniach wśród bądź co bądź grubych murów.

Podczas skontrum biblioteki Jana III ujawniły się braki druków tam, gdzie powinny się znajdować. Świadczą o tym notatki typu: „odszukać”, „nie-masz księgi”, „nie była”, „jest w puły”, „insza znajdzie”, „ma bydz”. Inne notki świadczą o wypożyczaniu książek członkom rodziny królewskiej oraz różnym osobistościom. Niektóre z nich zaginęły, jak *Grammatica Polona Italica*, o czym świadczy dopisek bibliotekarza: „Za wyraznym rozkazaniem Panskim wydał[m]. Zginęła przez P[ana] Byfona [Buffona?]”. Dzieło zanoto-

⁵¹ „8. 786. Corona duodecem Caesarum ex Domo Austriaca z kopersztychami Cesarzow”; „11. 404. Pharsalia Lukana, po polsku Stanisława Chroscinskiego”; „89. Marci Gatenarii de curis egritudinum Staroswieckim drukiem”.

⁵² Podobnie pod koniec XVIII wieku przechowywano w wieży ormiańskiego kościoła w Kamieńcu Podolskim książki skasowanego lwowskiego Kolegium teatyńskiego.

⁵³ E. Różycki: *O księgozbiorze Sobieskich...*, s. 314.

wane jako *La Princesse de Monferrat Nouvelle* zostało wydane królewiczowi Aleksandrowi i nie wróciło do zbiorów. Inne druki wypożyczone różnym księżom również nie zostały zwrócone (*La Vie de S. Jean Chrisostome* N° 22 oraz *Biblia Sacra*). Kilka druków wypożyczył bliżej nieznany duchowny („x. Lamar”?) oraz ksiądz z Jaryczowa⁵⁴.

Podczas sprawdzania stanu ilościowego biblioteki ujawniły się inne niedociągnięcia bibliotekarskie, np. wielotomowe dzieła znajdowały się w różnych miejscach. Dotyczyło to m.in. dzieła *Don Kichot* Cervantesa, powieści o życiu i przygodach Lazarillo de Tormes’a oraz poszczególnych numerów czasopisma naukowego „*Journal de Savants*”.

Oprócz wielu braków książek stwierdzonych w tym inwentarzu, o których najdobitniej świadczy inny wykaz książek biblioteki żółkiewskiej w posiadaniu syna królewskiego Jakuba, sporządzony — jak się wydaje — około 1737 roku, sporo książek było podniszczonych, bez opraw, oprawionych w papier, co dowodzi braku troskliwości o zbiory.

Zainteresowanie budzą kunsztowne oprawy książek z biblioteki pogromcy Turków, które — jak się wydaje — przynajmniej częściowo były dziełem introligatorów lwowskich. Są wśród nich oprawy w skórę różnego koloru, z wyciskami złożonymi, w aksamit, adamaszek, lamę etc. O tej różnorodności opraw wymownie świadczy fragment inwentarza biblioteki królewskiej Jana III⁵⁵.

Zawierający 525 pozycji i 1165 tomów inwentarz księgozbioru królewicza Konstantego z 1726 roku rejestruje kilka cennych książek w drogich oprawach, które — jak należy przypuszczać — otrzymał on w spadku po ojcu⁵⁶. W przeciwieństwie do kolekcji ojca niewiele da się powiedzieć o trosce królewicza o swój zbiór. Oprócz partesów, książek z zakresu muzyki, które nie

⁵⁴ Por. ibidem, s. 292. „Biblia Sacra in maiori quarto [u] Imc X[iędza] Jaryczowskiego”.

⁵⁵ „427. Item Adamaszkowy Czerwony złocista oprawa Serenissimo ac Potentissimo Principi Joanni III.

428. Item w kitayce błękitney z tąskami. Tytuł iest iego: Serenum Lunae.

429. Item w czerwonym Adamasku Porta Triumphalis.

430. Item w Lamie czerwoney złocistej Oriens Byzantinus in Austria et Pannonia Triumphatus.

431. Item w kitayce Czerwoney Paeon Triumphalis Matthaei Praetorii.

432. Item w kitayce Zoltey Vota Limbri ex diversis Curiis.

433. Item w Cytrynowey oprawie Theses Logicae [...].

434. Item w Czarnym Atlasie obdartym Monumentum extremi Honori.

435. Item w kitayce Cegłasty Auspicium Polonae felicitatis.

436. Item w Złotogłowie białym Tuba Triumphalis.

437. Item w kitayce Niebieskiey Munus Civile Regi suo Michaeli.

438. Item w kitayce Cytrynowey Loscudo Conteso Dapli Dei.

439. Item w białym papirze złocistym Tarcze Się Swięcą.

440. Item w błękitnym papirze Annus Gratiae”.

⁵⁶ Por. E. Różycki: *O księgozbiorze Sobieskich...*, s. 299.

były oprawione i znajdowały się raczej w nieładzie („Partessow związanych w kupie sexternow numero dwadziescia dwa”)⁵⁷, nie mamy podstaw, by ocenić fizyczny stan zbioru Konstantego.

Na podstawie inwentarza księgozbioru królewicza Jakuba można sądzić, że w zbiorach żółkiewskich na zarejestrowane 6452 tomy było ponad 200 woluminów uszkodzonych czy też niepełnych książek. Przy nich zazwyczaj notowano uwagi typu: „imperfectus”, „imparfait”, „imperfetta”, czyli wadliwy, niezupełny, niekompletny. Oprócz tego w pakiecie siódmym, liczącym 60 woluminów, znajdowały się nieoznaczone bliżej, uszkodzone książki. W sumie destruktywów było o wiele więcej, zwłaszcza wśród drobnych druków, które, często nieoprawione, szybciej ulegały uszkodzeniu i zniszczeniu. Szacunkowa liczba uszkodzonych książek wynosi około trzystu egzemplarzy, co stanowiłoby niecałe 0,5% całości zbiorów biblioteki żółkiewskiej za czasów najstarszego syna Jana III. Jak wynika ze spisu książek królewicza Konstantego z lipca 1727 roku⁵⁸, kilkadziesiąt lat po śmierci Jana III do biblioteki żółkiewskiej nie zostały zwrócone książki wypożyczone niegdyś m.in. Stanisławowi Janowi Jabłonowskiemu, wojewodzie ruskiemu. Można przypuszczać, że istniał osobny rejestr wypożyczonych dzieł, chyba że wypożyczenia były odnotowywane w inwentarzach biblioteki królewskiej, jak widać na przykładzie mińskiego spisu książek z 1699 roku.

Stosunkowo szczegółowy opis pomieszczenia bibliotecznego znajdującego się w zamku magnackim oraz zniszczeń dokonanych przez Szwedów i wojska moskiewskie figuruje w dokumentach z 1718 roku, pochodzących z ziemi chełmskiej. Dotyczy on zamku w Uchaniach będącego własnością wojewodziny ruskiej. Zapewne chodzi o Zofię Annę, 1. voto żonę Jana Cetnera, starosty lwowskiego (zm. w 1680 roku), 2. voto żonę Zygmunta Dąbskiego, wojewody ruskiego. Jak wynika z „indagacji” mieszczan uchańskich, „żaden z Cetnerów w tym zamku nie mieszkał”. Opis zamku po zajęciu przez żołdaków szwedzkich i rosyjskich i jego grabieży przedstawia obraz zniszczeń, którym uległo wiele rezydencji magnackich podczas wojen. Warto go przytoczyć, by uświadomić sobie skalę zniszczeń oraz stan księgozbioru po przejściu wojsk nieprzyjacielskich.

Na strych. [...] w Baszcie bywała Biblioteka, do ktorey wchodząc odrzwi z cegły, Drzwi nie masz, Połki na książki około snycerskiey roboty, sklepienie sztukatorską robotą w gorze, podłoga ceglana, okien dwie na prospekcie ku lassowi, trzeci na wierzch do kaplicy do Gałki y okien pod nią wyz mianowanych. Gdzie się zaś xięgi podziały z tey Biblioteki pokaze Indagacy[a] z Mieszczan y Zydow. Wychodząc z tey Biblioteki, po lewey

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Por. ibidem, s. 313.

stronie idąc az do drugiey Baszty strychem [...] w tey drugiey Baszcie nad tym Pokojem [...] bywała takowaz Biblioteka iako wyzey mianowana, do tey wchodząc odrzwi kamienne, Drzwi zelazne bez zamku, we srodku około Połki z zamknięciem bywały okien dwie bez kraty, komin na boku sam z wierzchu sklepiony, posadzka kamienna. W tym pokoju papierow roznych sine ordine lezy na posadzce pogniłych plus minus na dwa łokcie [...]. Na wierzchu nad tym Pokoikiem alias Bibliotece [!] jest strych po schodach, w którym strzelnic No 17 [...]. Skarbczyki y kaplica. Biblioteka przed Inkursią szwedzką, przyznaią Mieszczanie, ze po trzy zamki y po trzy pieczęci były u kazdych Drzwi, które podczas Inkursyi szwedzkiey, kiedy szedł generał Krasaw z teyze komędy; zamki poodbijane y Pieczęci poodzierane we wszystkich zamknięciach, po których rabowali. Warta w Bramach zamkowych stała, niekogo z mieszczan nie puszczali, sami przez Dziewienc Dni stojąc rabowali, zamkowych sprzętow na tenczas wiele popsowano. Po których wysciu Ciz mieszczanie przyznaią, ze zadnego depozytu nie zostało, xiąg iednak w Bibliotekach po części ieszcze zostało się⁵⁹.

Następnego rabunku i grabieży dokonali moskiewscy żołnierze. Niewielka część książek jednak ocalała. Oddajmy głos naocznemu świadkowi figurującemu na kartach tego dokumentu:

Moskwa idąca z Generałem Szulcem, y ci w Zamku byli y xiąg co lepszych sila zabrali, z ktoremi studentow z Roznych szkół służących wiele było y do miasta worami nosiły [...]. Xiąg z Biblioteki (iako Zarębski dozorca zamkowy czyni Relacją), ze za Imcią x. Proboszczem Uchans[kim] zaniósł worem Poddany z Probostwa Kaznodziejczuk⁶⁰.

Inne materiały pochodzące z książ grodzkich lwowskich i halickich świadczą o raczej obojętnym stosunku właścicieli zbiorów do konserwacji książek. Druki w bibliotece domowej Wojciecha (Adalberta) Siemieńskiego, referendarza koronnego, jak wynika z inwentarza z 1763 roku, były obleczone w pergamin, ale część była owinięta jedynie w papier oraz znajdowała się w „złej oprawie”. Niektóre oprawne w skórę były przechowywane w puzderkach i futerałach⁶¹. Nie dbał o oprawy książek Władysław Łuszczowski,

⁵⁹ CPAHUL, F. 181 (Lanckorońscy), op. 2, spr. 247, k. 14 v., 15, 20 v., 21 (Z inwentarza zamku w Uchaniach sporządzonego przez komisarzy 5 listopada 1718 r.).

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ „Książek dwie w puzderkach. [...] Książka officia różne w capę oprawna z srebrnemi obwódkami y klauzurkami, gwóźdźkami takiemiż w koło obwódki nabijana w Futerałe skorki zołtey. [...] Heroina Chrzescianska w Pargamin roznego koloru oprawna w puzderku papierowym” (ibidem, f. 9 [Castrensia Leopoliensia], op. 1, spr. 599, s. 175 i n.).

starosta żydaczowski, którego inwentarz⁶² zarejestrował, oprócz książek oprawionych w pergamin i nietrwały materiał, jakim jest papier, druki w zniszczonych oprawach. Szlachta, której nierzadko niemal jedynymi książkami były kalendarze, trzymała je czasami po kilkadziesiąt, związane sznurkiem⁶³, co nie sprzyjało ich długiemu przechowywaniu. Druki te, o małej wartości poznawczej, zawierały jednak niekiedy ciekawe odręczne notatki właścicieli, dotyczące różnych stron ich życia.

Czas na kilka uwag i refleksji. Pełny obraz stanu fizycznego i konserwacji książek ujawni się po przebadaniu *de visu* druków pochodzących ze zbiorów mieszczan oraz szlachty. Wiele z nich nie dotrwało do naszych czasów, stąd jedyny ślad ich kondycji w przeszłości pozostaje w postaci dokumentacji archiwalnej. Potwierdzeniem „przeoprawienia” druku w późniejszym czasie, co w badaniach z autopsji może być pewną wskazówką do wyciągnięcia wniosków o konserwacji druku, będzie filigran stosowany na wyklejkach, określający czas powtórnego oprawienia dzieła. Dotyczy to naturalnie różnych opraw, tych z wyciskami, jak i zwykłych. Zwłaszcza tych ostatnich, kiedy z braku odbić tłoków nie można dokładnie określić czasu konserwacji.

⁶² Ibidem, f. 5 (Castrensia Haliciensia), op. 1, spr. 281, s. 319 i n.

⁶³ Zob. Inwentarz książek Abundancji Dąbrowskiej, cześnikowej buskiej z 1739 roku (ibidem, spr. 243, s. 1463). Posiadała ona *Żywoty świętych* (zapewne Piotra Skargi) „popsowane”, co świadczy o intensywnym czytelnictwie tego dzieła.

Edward Różycki

DER ZUSTAND UND DIE ERHALTUNG DER BÜCHER IN RUSSISCHER WOJWODSCHAFT (16.—18.JH.)

Zusammenfassung

Das Ziel des Artikels ist, die Urkunden und die Archivakte, hauptsächlich die Verzeichnisse der Büchersammlungen von Hochadligen, Adligen und Bürgerlichen zu untersuchen.

Schlüsselwörter: Büchersammlung des Rates der Stadt Lemberg, Einbinden der alten Bücher, historische Büchersammlung, Bibliothekschriften, Bibliothekhandschriften.

Edward Różycki

THE STATE OF PRESERVATION AND CONSERVATION
OF BOOKS IN THE RUTHENIAN PROVINCE (16TH—18TH C.)

Summary

The article aims to research documents and archival files — mostly inventories and library registers of collections of magnates, noblemen, and townsmen, with special emphasis on Lviv as the capital of the Ruthenian Province. In Lviv cashbooks, there are notes on successive bindings of administrative and judicial books, file books, as well as librarian prints and manuscripts belonging to the Lviv City Council book collection.

Key words: Lviv City Council book collection, antique book binding, historical book collection, librarian prints, librarian manuscripts.

Эдвард Ружицкий

СТЕПЕНЬ СОХРАННОСТИ И РЕСТАВРАЦИЯ КНИГ
В РУССКОМ ВОЕВОДСТВЕ (XVI—XVIII ВВ.)

Содержание

Цель статьи — исследовать документы и архивные акты, особенно инвентари и перепись библиотечных фондов магнатории, шляхты и мещанства, главным образом во Львове — столице тогдашнего Русского воеводства. В львовских кассовых книгах есть записи, свидетельствующие о повторном переплете административно-судебных книг, а также печатных и рукописных книг библиотечного характера, являвшихся частью собрания Львовского городского совета.

Ключевые слова: книжное собрание Львовского городского совета, переплеты старопечатных книг, исторические книжные собрания, библиотечные печатные материалы, библиотечные рукописи.